

УДК 316.43

ORCID 0000-0003-2836-9961

DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-18-2020-2.23-36>

КОНВЕНЦІОНАЛЬНІ РЕСУРСИ ТА ПОСТМОДЕРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК СПІЛКУВАННЯ ТА ЕТИКЕТУ

Судакова**Валентина Миколаївна**

доктор філософських наук,
Інститут культурології
Національної академії
мистецтв України, м. Київ
sudakova-icnam@ukr.net

Судакова**Валентина Николаевна**

доктор философских наук,
Институт культурологии
Национальной академии
искусств Украины, г. Киев
sudakova-icnam@ukr.net

Valentyna Sudakova

Doctor of Philosophical Sciences,
Institute for Cultural Research,
National Academy
of Arts of Ukraine, Kyiv
sudakova-icnam@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інтегративного потенціалу культурних практик погоджень в умовах глобальних соціальних змін. Здійснено аналіз змісту понять «практика», «культурна практика», «конвенція», сутності й ролі конвенцій у організації та збереженні суспільних та культурних порядків. Проведена ідентифікація генетичних витоків усталених універсальних норм взаємодій, реальних можливостей культурних практик спілкування та визначена важливість досліджень конвенціонального ресурсу етикетних комплексів. Авторка визначає та характеризує транскультурну природу, сутність і особливості етикету як конститутивного елемента комплексу конвенціональних практик, описує його основні функції, які обумовлюють суспільну важливість та значення етикету в просторі культури спілкування. Визначений історичний зв'язок етикетних конструкцій з табу, ритуалами, звичаями, загальнокультурними (традиційними) нормами поведінки, які в умовах суперечностей культурної глобалізації, масштабного впливу інформатизації та розповсюдження мережевих комунікацій трансформуються, набувають нових форм з різними культурними й соціальними наслідками.

Ключові слова: практика, культурна практика, конвенція, конвенціональні практики, спілкування, етикет, транскультуралізм, культурна глобалізація.

Актуальність. Відомо, що для сучасного глобалізованого світу характерне швидке зростання культурного багатоманіття у просторі суспільних комунікацій. Зараз не можна заперечувати вплив глобалізаційних процесів, котрі певним чином уніфікують та стандартизують найбільш значущі властивості інституціональної організації та практик ініціативної активності громадян у різних сферах суспільного життя. Вочевидь, що найбільш виразній уніфікації піддалася сфера повсякденного життя людей. Так завдяки поширенню сучасних технологій здійснення домашньої праці (найбільш рутинного виду діяльності) відбулось оснащення домогосподарств на всіх континентах однаковими інструментами, технікою, засобами ремонту, підтримки санітарних норм побуту, одягу, взуття, косметики тощо. Уніфікація змінює види діяльності, практики спілкування, праці й гри, святкування, дозвілля, відпочинку, рекреації, переміщень, туризму. Уніфікуються стандарти сприйняття рис обличчя, тіла, зачісок, повсякденного й офіційного дискурсу. Але також не можна не визнавати, що в умовах саме глобальних соціальних змін суттєво зростає роль культурних практик спілкування і, зокрема, конвенціонального ресурсу етикету, як нормативної соціокультурної системи регулювання взаємовід-

носин індивідуальних та колективних суб'єктів у різних сферах суспільного життя.

Концептуальною та методологічною основою дослідження як культурних практик загалом, так і конкретної специфіки конвенціональних практик та етикету є розуміюча соціологія М. Вебера, феноменологічна концепція життєвого світу А. Шюца, драматургічна соціологія І. Гофмана, феноменологічна концепція соціального конструктивізму П. Бергера та Т. Лукмана. Безпосередньо культурні практики в різноманітних контекстах їхніх постмодерних трансформацій є об'єктом уваги відомих західноєвропейських і американських вчених, таких як Дж. Алєсандер, З. Бауман, У. Бек, Ж. Бодрійєр, І. Валєрстайн, Г. Дебор, М. Кастельє, М. Маффєсолі, Р. Флоридє та інших, а також вітчизняних дослідників — О. Злобіної, Л. Малєс, Н. Костєнко, А. Ручки, Л. Скокової, Ю. Сороки, В. Танчєра та інших. Дослідженню проблем міжкультурних комунікацій присвячуються праці А. Аєман, Ю. Габермасє, Е. Гідєнєса, Ш. Ейєнєштадта, Б. Лєтурє, Н. Лумєна, Дж. Льюїєса, К. Сорєлєз, Дж. Уррї, П. Штємпки, а також П. Кутуєвє, С. Макєєвє, І. Чудовськє, В. Щєрбїни та інших. Однак швидкоплинна реальність продукує нові комунікативні практики та прискорює модернізацію такої нормативної конвенціональної транскультурної практики як етикет. Варто констатувати, що в працях К. Стошкєса, А. Стєйнєрта, А. Байбурїна, С. Іконнікової та інших вчених фіксується важливість дослідження конвенціональної природи етикету як наукової проблеми, інноваційна розробка якої потребує подальших творчих зусиль філософів, соціологів, культурологів, антропологів, психологів.

З огляду на зазначені обставини, *метою цієї праці є дослідження інтегративного потенціалу соціальних конвенцій у організації суспільного життя, конвенціонального ресурсу культурних практик спілкування та функціональної специфіки етикету як засобу нормативної регуляції соціальної поведінки в умовах глобальних соціальних трансформацій.*

Виклад основного матеріалу. Отже, розглядаючи проблемні аспекти запропонованої тематики, насамперед, варто зазначити, що стрімке поширення та зростання обсягу міжкультурних комунікацій, суперечливий за наслідками вплив цих процесів на суспільне життя актуалізують для науковців, політиків, спільноти проблеми збереження культурних досягнень певних суспільств та підтримки культурного розмаїття. Тому пояснєнь і поглибле-

них наукових досліджень потребує проблематика еволюції, засобів, ефективності, змісту й «кінцевої мети» трансформацій різноманітних старих (традиційних) і сучасних (посттрадиційних) форм комунікацій і спілкування в полікультурних суспільствах. Реально процеси глобалізації, віртуалізації (екранізації), медіатизації, інформатизації змінили значєння багатьох традиційних чинників суспільного життя, перетворили побут лєудєй, загалом повсякденність у широкому сенсі цього поняття. Ці чинники набувають рис транскультурних феноменів. Вони впливають на традиційні уявлєння про інститут конвенцій, етикету, мову, етос, обставини, засоби, акторів, про новітні технологічні, художні, психологічні «реагєнти» таких перетворєнь, про їхній вплив на умови стримування конфліктних намірів, загалом забезпечєння мирного співієснування.

Варто зауважити, що наприкінці ХХ століття відбулися кардинальні структурні зміни в житті лєудєства загалом, але особливо помітними зрушеннями стали процеси модернізації культурного простору розвинутих суспільств, у яких глобальні технологічні та соціокультурні трансформації створили якісно нові форми соціальних взаємодій як *комунікативних ієтеракцій* між індивідуальними й колективними суб'єктами суспільного життя. Зараз у соціальних мережах домінують явища утвердження глобальної мови, глобального тексту, або контексту, «писемного та відеодіалогу». В інформаційному, медійному просторі в одній системі повідомлєнь виникає реальне об'єднання письмових, усних і аудіовізуальних засобів подання інформації, коли комунікація, або спілкування, здійснюється за допомогою письмової мови (графіки), розмови (звук, інтонації, жєсти) і картинки (пейзаж, або ієтер'єр) навколо акторів. Усі зазначені можливості «інформаційної хвилі» посилили функції навіювання, потребу наслідувати найбільш поширені «зразки» спілкування, знайомства, самопрезентації, почали формувати нову «культуру», різні, у тому числі спрощєні, деформовані засоби встановлєння й підтримки стосунків.

Аргументуючи схожі наративи, відомий український вчений В. Танчєр звертає увагу на певні небезпєки «наступу» постмодернізації. Досвідчений спостєрїгач, докладний дослідник, він фіксує особливості постмодерних трансформацій культурного «поля», на якому проростають дивні паростки. Вчений холоднокрєвно їх перєраховує, але крїзь дослідницький об'єктивїзм відчувається занепокоєність. Він пише:

«Людина в «ситуації постмодерну» до-вільно використовує абсолютно не поєднувані між собою світогляди, дискусії, сегменти мов. Однак у соціальному вимірі постмодерну не існує не лише обмежень, відсутні в ньому й орієнтири. Кожен вільний вірити в що завгодно, уважати себе та інших ким завгодно, декларувати що завгодно. Індивідуалізм у постмодерні досягає своєї межі, звільняючи особу не лише від суспільства, а й від будь-яких форм колективної ідентичності» (Танчер, 2019, с. 109).

І далі:

«Нинішній індивід проводить багато часу у віртуальних світах мережі інтернет, переміщаючи поступово туди й працю, і дозвілля. Спостерігається явище «ігрової ідентичності», можливості обирати собі тимчасові маски, ніки, ролі, стилі життя» (Танчер, 2019, с. 109).

Дійсно, можливості інформаційних мереж, інтерактивного спілкування змінюють майже всі функціональні параметри комунікативного простору, суттєво посилюють значущість і привабливість різних способів індивідуалізованої, групової та соціальної комунікації, а також майже безмежні горизонти формального й неформального режимів спілкування. Це обумовило появу й розповсюдження нових, іноді дивних, навіть екзотичних видів групових та міжособистісних практик спілкування. Помітно це позначилося на повсякденних стосунках, які змінюються під впливом особливих «правил» підтримки певної «щільності» комунікацій і, одночасно, правил збереження особистісної «автономії», певної дистанції між учасниками спілкування. Ці «особливості» значною мірою виявляються й закріплюються у середовищі молодіжних, підліткових, інших вікових, гендерних когорт, культурних, класових, професійних осередків, породжуючи непорозуміння, занепокоєння і разом з тим конфлікти. Тобто мова йде про системи загальновідомих «кодексів» спілкування, серед яких деякі види культурних практик потерпають від певних корозій та деформацій. Це, вочевидь, стосується *конвенціональних практик*, які повною мірою відповідають за підтримку миролюбних настроїв у суспільствах будь-якого рівня цивілізованості. Так, наприклад, довгий час цінністю спілкування були закодовані в природу суспільного життя увічливість, поважність, правильна (культурна) мова; зараз ці цінності дискредитуються, майже нормою

стає виразна «простота» розмов разом з використанням ненормативної лексики.

*Культурна практика: поведінковий код
чи стійка взаємодія?*

Дослідження особливостей культурних практик та новітніх змін у повсякденному житті на сьогодні є важливим дискусійним напрямом інноваційних соціологічних та культурологічних досліджень. Відомо, що в класичному марксизмі поняття практики мало суто об'єктивістське трактування, як сукупність потреб, узаємин і дій з метою задоволення потреб, тобто як цілеспрямована, предметна, перетворювальна діяльність у сфері матеріального виробництва, наукових експериментів, соціального активізму та революційної діяльності народних мас. Таке трактування відображає лише одну (суто матеріальну) сторону суспільного життя, тому поступово затверджується основа іншого розуміння практики.

У загальному вигляді зараз найбільш поширеним є визначення поняття практики як інформаційно наповненої взаємодії, яка підтримується системою культурних вимог та затверджується в якості онтологічної основи соціокультурної єдності людства. Дійсно, сучасний світ постає як арена швидких соціальних змін у організації як суспільного життя, так і практик повсякденного спілкування; ці зміни торкаються майже кожної людини, тобто поняття практики, культурних практик можуть претендувати на найважливіше місце в когнітивних схемах культурологічного знання.

Аналізуючи складну загальну природу суспільних комунікацій, важливо розуміти, що майже всю соціальну сферу, усі реальні події можна розглядати в ракурсі практик, що саме особливості практикування, тобто алгоритми виконання безлічі дій, і становлять «живу» тканину соціального життя. На це звертає увагу українська дослідниця Л. Скокова. Зокрема, вона підкреслює, що

«у практиках вибудовуються, відтворюються і змінюються інститути, організації, структури соціальних груп (класових, етнічних, вікових, гендерних тощо), підтримуються і змінюються уявлення, сенси, соціальні й культурні ідентичності членів соціумів» (Скокова, 2019, с. 4).

Більше того, у її дослідженні доводиться, що

«культурні практики є важливим виміром

реформування громадського життя, який може як сприяти модернізаційним процесам, так і перешкоджати їм, ставати об'єктом контролю культурної політики й цивільного активізму» (Скокова, 2019, с. 5)

У такому контексті важливо зазначити, що зосередження уваги на реальних процесах, урахування значення побутових реакцій звичайної людини, знань і поведінкових настанов із власного життєвого досвіду закріплює розуміння культурних практик як комплексу дій і взаємин, які визначаються низкою ознак. Тобто, по-перше, комунікації, «техніки» спілкування, спільні дії набувають ознак практики в тому випадку, коли вони повторюються, відбуваються за сталими причинами, за певним «розкладом», з постійними учасниками тощо. Загалом — це закріплені у свідомості спільноти або суспільства поведінкові коди, які реалізуються в повторях, набуваючи ознак природності, рутинності, автоматизму. По-друге, культурні практики — це складні системи дій і вчинків, що структуровані за ознаками цілі, мотиву, традиції, алгоритму, кількості виконавців тощо; по-третє, практики відображають, відтворюють і змінюють інститути, організації, структури соціальних груп (класових, етнічних, вікових, гендерних тощо); по-четверте, у практиках підтримуються і змінюються уявлення, сенси, соціальні та культурні ідентичності людей; по-п'яте, культурні практики — важливий вимір реформування громадського життя, який може сприяти й, одночасно, перешкоджати конструктивним змінам, а також стимулювати або гасити цивільний активізм. І, зрештою, історично склалися та еволюціонують сумісно з загальним культурним розвитком культурні практики спілкування, інтеграційні практики, конвенціональні практики, виразним представником і конститутивним ядром яких є етикет. Його трансформація і функціональне багатоманіття є специфічним, важливим показником розвитку культури публічного й повсякденного спілкування. У більш широкому сенсі етикет є культурною практикою конвенціонального регулювання спілкування, тобто транскультурним феноменом глобалізованого соціального світу.

Варто зазначити, що в культурологічній науковій лексиці термін «транскультуралізм» використовується в декількох смислах і значеннях. Тому необхідно розрізняти декілька аспектів розуміння і кваліфікованого застосування цього терміну. По-перше, очевидно значущим є *гносеологічний аспект*; він орієнтує на пізнання реальності, яка під

впливом мінливих, незрозумілих, підступних, історично розірваних факторів утрачає свою каузальність; по-друге, цей термін має велике *методологічне* «навантаження»; його використання потребує від дослідника акцентованої уваги на причинах і напрямках культурних трансформацій, які руйнують каузальні порядки розуміння, врахування, когнітивного «контролю» і, природно, передбачень. Цей аспект цілком зручно підкреслює відомий американській аналітик Дж. Льюїс. Він вважає, що

«концепт транскультуралізму у швидкоплинному світі є єдиним дієвим методологічним інструментом пізнання мінливої реальності глобального суспільства, у якому модернізація руйнує багато сталих порядків» (Levis, 2005, р. 22).

По-третє, *соціологічний аспект* розуміння цього терміну виявляється в тому, що дозволяє осмислювати конкретне явище як транскультурний феномен, тобто як сегмент реальності, який укорінений у фундамент культури як антропологічна перевага, зберігає себе протягом значного історичного часу, оновлюється та модернізується, а в останні роки, здається, потерпає від корозійних впливів, уніфікованої вульгаризації та потребує цивілізованої реконструкції; по-четверте, *аксіологічний аспект* фокусує увагу на цінностях транскультури як сукупності праісторичних, історичних і сучасних культурних матеріальних і духовних артефактів, поведінки, норм спілкування, що потребують змін відповідно до постсучасних потреб публічного та повсякденного життя в глобалізованому культурному просторі, але визначення і прогнози збереження та подальшого розвитку «цінностей транскультури» в цивілізованій перспективі потребують великих дослідницьких зусиль.

Необхідно зазначити, що в зону «непередбаченості» в останні роки увійшли майже всі суспільні процеси та явища разом з інтеграційними практиками, цінностями етики й моралі, інтеграційним потенціалом інституцій конвенцій та етикету, діалоговою (мовною) культурою, художніми практиками, практиками презентації та естетизації публічного та повсякденного життя, які в сукупності забезпечують неподільну цінність і цілісність людського буття. Тому, здається, є підстави для надії, що, якщо у своїх інтегральних формах життя людство завжди певним чином створювало й зберігало ресурсну основу безпечного співіснування, підтримувало певну культурну (конвенціональну) модель

їхнього виживання, ця тенденція збереже «глобальне культурне суспільство», хоча, дійсно, передбачити масштаб, обсяги, ризики, небезпеки трансформацій для наукових прогнозів дуже складно. Культурна модель виживання реально спирається на конкретні культурні практики: трудову, соціалізаційну, сімейну, шлюбну, практики гостинності та подарунків, дозвілєві практики тощо. Важливим елементом цієї «моделі» є етикет як конвенціоналізована, тобто певним чином унормована, система вимог до належної, прийнятної у конкретному середовищі поведінки.

Конвенціональність: науковий смисл та інтеграційна сутність

Транскультурну природу соціальних взаємодій ідентифікують фундаментальні культурні практики або комунікативні техніки регулювання відносин з метою забезпечення існування, виживання та самозбереження людей. Найважливішу роль у цьому відіграє базова конвенційна основа життя у соціальній, груповій, родинній спільноті. Конвенціональність є архетипом та найважливішим «інструментом» комунікації. Однак у науковому дискурсі це поняття має різні тлумачення. Так, в історії наукового знання поширеним було його використання в чисто схоластичному розумінні: як постулат у філософії та методології науки, тобто як твердження, яке не потребує доказів через свою очевидність або згоди більшості авторитетів уважати саме так. Згідно з цим постулатом у основі наукової теорії є довільні погодження, вибір яких регулюється міркуваннями доцільності, зручності, принципом економії мислення. Але це, безперечно, звужена трактовка терміну, який має інше онтологізоване смислове навантаження та може використовуватися в іншому, більш глибокому, розумінні.

Враховуючи багатомірність поняття «конвенціональність», можливо відокремити декілька властивостей суспільного співіснування, які, з одного боку пояснюють цілісність культури самозбереження, з іншого — специфікацію засобів, технік, практик самозбереження будь-якої спільноти. Термін «конвенціональність» позначає, поперше, реальні основоположні властивості життя суспільства, групи; по-друге, габітус агентів співжиття, спілкування, суспільних і міжособистісних взаємин, а, по-третє, культурний «арсенал» спільноти, у якому виробляються і зберігаються різні ритуали, звичаєві правові норми й вимоги, писані й неписані договори, історія та техніки підтримки

котрих уписані в життя й етнос конкретного роду, спільноти, суспільства та які еволюціонують разом з історією людства. Тобто можна стверджувати, що поняття конвенції та конвенціональності можливо трактувати у вузькому та широкому смислах, але, безсумнівно, це — важливі категорії соціогуманітарного знання в контексті визначення інтеграційного потенціалу культури.

Варто зазначити, що в тематиці соціальної конвенціональності є доволі складні для теоретичного розгляду питання. Це питання сутності, рівнів, ефективності практик договорів. Відомо, що стабільно відтворюваний соціальний порядок різних, у тому числі сучасних полікультурних суспільств завжди є простором погоджень, і, зрозуміло, що в історії суспільства з давніх часів склалася і вдосконалювалася, очевидно, важлива культурна практика конвенціонування, яка містить комплекс різноманітних технік. Це спілкування має структурну послідовність обов'язкових дій: 1) виявлення та узгодження намірів; 2) «торгівля» вимогами й поступками; 3) складання тексту або усної «формули» — підтвердження обов'язків; 4) підтримка й закріплення (легітимація) великим зібранням, «знаними» городянами, свідками, нотаріусом тощо; 5) визначення строків, технік виконання; 6) визначення покарань за невиконання конвенційних вимог тощо. Тобто в технологіях конвенціонування (укладання договорів) та практиках «контролю» за виконанням конвенцій, як правило, задіяні спочатку індивідуальні, особистісні ментальні «інструменти»: настанови, наміри, інтереси, бажання, але в подальшому конвенційні практики супроводжуються юридичним оформленням, тобто інституційно зафіксованими обов'язками, термінами виконання, підписами виконавців, свідків та погрозами покарань за порушення умов договору.

Функціональні особливості ментального рівня конвенційної поведінки пов'язані з використанням соціопсихічних (намірів, побоювань, страхів, надій) та раціональних, доцільних засобів вирішення якихось проблем. У процесі соціальних змін відбувається трансформація колективних уявлень, колективного менталітету, коли нові явища вимагають нових визначень та інтерпретацій. Особливо це стосується загрозливих явищ, наприклад, в умовах культурної кризи. Водночас варто враховувати, що символічний процес подолання негативних вражень відбувається завдяки конструюванню соціальних метафор, оцінок, пояснень, тобто фактично в комунікативному просторі, а закони функціонування цього простору сформовані ментальними

контекстами культурного середовища, наприклад, в одних спільнотах сила відповідальності за виконання «договору» гарантована «чесним» словом, рукостисканням, в інших — потребує втручання законів і передбачає правову або фінансову відповідальність.

Очевидно, що конфліктогенна складова стосунків у полікультурних суспільствах загрожує самозбереженню соціальної системи. Тому в суспільних стосунках є постійна потреба в продукуванні та використанні ментальних засобів упорядкування та погоджень. Це відбувається або у формі звичаєвих настанов на рівні побутового кліше «поганий мир краще доброї сварки», або у формі специфічних комунікативних конвенцій. Ментальна структура завжди орієнтується на виробництво норми в будь-якій ситуації спілкування. А це потребує використання психологічних, розумових та моральних потенцій окремих груп, спільнот, культурних анклавів, етносів, етнічних меншин, вікових когорт, професійних об'єднань, субкультурних груп тощо. Ментальні утворення, які, на відміну від інституціональних (у яких усе записане, організоване тощо), діють як механізми самоорганізації, є більш гнучкими, спонтанними, вони великою «масою» традиційного, психологічного тиску потреби самозбереження впливають на процес погодження. Це особливо помітно в дії традиційних культурних комплексів, технік ідентифікації, ціннісних та ідеологічних чинників.

Конвенційний потенціал повсякденності, традиційності безпосередньо пов'язаний із системою вимог до прийнятної в суспільстві поведінки. Саме в настановах повсякденного поля культури затверджені рецепти гостинності, поваги до сусідів, упорядкування відносин із неворожими іноземцями, непровокативна поведінка, уникання участі в ризикованих стосунках, наміри домовлятися. Звісно, у традиціях є й інші настанови. Але в цілому традиційні норми миролюбні. Це виявляється в багатоманітні норм, які заохочують до співпраці, до розмов, до сумісних святкувань, до допомоги й благодійності. Зрозуміло, що традиційність як функція повсякденності завжди є ідентичністю.

Конвенційний потенціал ідентичності є суттю процесу ідентифікації, процесу самовизначення. Це — також суто ментальна діяльність. Ідентичність не є зовнішньою і випадковою ознакою суб'єктності, але є основною дією у визнанні себе як подібного до інших і визнанні іншого як подібного до себе. Це те, без чого людина не іс-

нує, тобто в акті взаємовизнання міститься необхідність упорядкування правил співіснування. Звісно, є певний «горизонт подій», у якому взаєморозуміння забезпечується спонтанно, у якому люди спілкуються з приводу безболісних подій, не торкаються загрозливих тем, розуміють мову (усну, жестів, міміку, рухів тіла) і цей дискурс не несе загроз. За межами такого «горизонту» є ризики зіткнення, але ідентичність має можливість тиражування нейтральних норм і правил, наприклад етикетних вимог, їхнє розповсюдження на простір спілкування без ворожості до інших. Архитектоніка ідентичності має діалогову природу, і це дійсно так. Діалог також відбувається і діє за певними правилами. (Хоча, звісно, є і «письмовий діалогізм — переписка» — особлива й дуже цікава форма підтримки спілкування). У діалогізмі загалом міститься квінтесенція комунікації, він є «життям» і «працею» культурного та полікультурного середовища.

Доцільно зазначити, що потенціал конвенціональності виявляється неоднозначно в різних соціокультурних системах і також різним є його вплив на структурування комунікативного середовища. Саме відтворення конвенціональних практик здійснюється на різних рівнях та, природно, набуває різних форм і властивостей. По-різному впливає на різні типи суспільств, враховуючи їхній рівень культури, економічного та політичного розвитку. У процесі розвитку суспільств суто ментальні техніки конвенцій добуваються інституційними. Намагання домовлятися про взаємні інтереси сторін на інституційному рівні формалізуються і матеріалізуються у вигляді певних текстів, документів. Основними видами конвенційних документів є Конвенції, Декларації і Контракти, які розрізняються розміром обов'язковості й рівнем примусовості. Усі конвенції повинні пройти процедуру легітимації (ратифікації), яка відбувається також на рівні соціальної, громадської або групової підтримки.

Сучасні соціальні інституціоналізовані практики домовленостей і погоджень є дуже складними. Вони присутні в майже всіх комунікативних сферах суспільного, публічного й приватного життя людей. Це затребувало появу багаточисленних спеціалістів і, навіть, спеціальних професійних груп. Наприклад, ще 30 років тому не було офіційної посади — спеціаліст з перемовин. Зараз це — обов'язкова одиниця в професіях з високим рівнем ризиків; стали нормою читання курсів з технік пе-

ремовин, погоджень у вищих навчальних і спеціалізованих закладах. Уся ця сфера суспільної діяльності входить у площину трансакційних витрат, які досить затратні для суспільства, але глобалізаційні виклики потребують враховувати ці особливості інституціоналізації в поширенні конвенційних практик.

Варто також враховувати, що конвенціональність досягається діяльністю різних суб'єктів, а також відтворюється в певній соціальній системі на основі складного застосування, відзначених Ю. Габермасом, спеціалізованих технологій «залучення інших» (Габермас, 2006.) Відповідно, є погодженість групова (етнічна, релігійна, конфесійна, професійна), яка забезпечує спорідненість, особливо тісну комунікацію. Доцільно також вказати на існування конвенційних практик елітної (експертної) спільноти, яка формується на засадах раціонального вибору, наукових знань, об'єктивної інформації. Наприклад, Болонська Конвенція Європейської вищої освіти є результатом серйозного аналізу та практичної роботи експертів, професійних фахівців, але складена вона таким чином, щоб була зрозумілою як для спеціалістів, так і для усіх зацікавлених громадян. Інституціоналізовані конвенції — це завжди тексти, книги, брошури. До речі розрізняються вони обсягом, використанням суто професійної мови, відповідно оформлюються. Вони спеціальним чином зшиваються, мають різні обкладинки, печатки, шрифти, малюнки, форзатці, обов'язкові сторінки для підписів людей, які несуть відповідальність за виконання підписаних вимог. Фінальна частина договору супроводжується обміном договірними текстами, рукописними, аплодуваннями тощо.

Таким чином, інтеграційна ментальність, настанови, бажання, загалом усі види стосунків неможливі без домовленостей і погоджень. Однак, варто враховувати, що сам зміст концепту конвенціональності є відображенням не лише політико-правових засад соціальної інтеграції. Величезне значення має комплекс специфічних соціально-групових погоджень у сферах морально-етичного, релігійного, етнічного сприйняття; ці погодження сприймаються у суспільній свідомості як «основоположні норми соціального консенсусу» (за висловом Ш. Ейзенштадта), а також реально впливають на формування специфічного простору взаємовизнання цінності збереження безконфліктного спілкування в умовах соціального, культурного, економічного багатоманіття. Саме таким «втільненням погоджень» є етикет.

Етикет як культурна практика конвенцій

Етикет є доволі складним, багатограним та історично мінливим соціокультурним феноменом. Як система вимог до належної (звісно, у конкретних історичних умовах та в певному соціальному середовищі) поведінки, етикет є явищем комунікативним, більше того, він виконує базову й фундаментальну функцію в якості регулятора умов, форм, видів комунікації. Мета й призначення цієї регуляції — запобігання конфлікту між учасниками комунікації або її регуляція за допомогою та у відповідності з певними правилами. Відомим є історичний факт появи терміна «етикет». Він уперше ввійшов у культуру аристократичного спілкування при дворі французького короля Людовіка XIV (1638–1715 р.). Якимось виникла тривожна ситуація зустрічі в одному місці значної кількості озброєних і чванькуватих людей — придворних аристократів, які постійно провокували бійки у відстоюванні своєї «честі». У цьому середовищі забіякуватість уважалася синонімом мужності. З метою запобігти небезпечним конфліктам (бійкам та дуелям) між ними Людовік наказав кожному видати лист (під назвою «етикетка»), у якому були розписані чіткі правила поведінки й наказ короля діяти тільки відповідно до цих вимог. Завдяки цим «етикеткам» у названому зібранні вдалося зберегти атмосферу ввічливості та миру (Стейнерт, 2017, с. 11). Звідси почалася історія етикету, який не є просто жорстким стандартом поведінки, він, насамперед, представляє більш-менш ритуалізовану форму осмисленого спілкування, тобто ефективним амортизатором суперечливих позицій у передконфліктних ситуаціях. Але ж варто враховувати, що це — історія тільки терміна. Сутність етикету, як системи приписів щодо належної поведінки в конкретному середовищі, в історії культури була закодована в назвах багатьох церемоніалів, наказів, розпоряджень тощо.

Варто зазначити, що в побутовому розумінні етикет часто сприймається, як суто кодифікована й канонічна система формальних приписувань. Але змістовне вивчення показує, що це лише одна з модифікацій у розвитку цього феномену; вона не виражає сутності його культурного призначення. Можна зауважити, що в середовищі представників етики поширеним є отождолення етикету з мораллю, з чим ніяк не можна погодитись, тому що мораллю є колосальна система норм, законів, приписів, заборон задля врегулювання майже всіх сторін суспільного буття, у той час як етикет є частиною моралі, є більш-менш чітким комплексом (одно-

час і писаним) правил поведінки, які конкретизовані для окремих життєвих ситуацій, переліком вимог, які регулюють кожну ситуацію спілкування окремо. Невипадково в культурному просторі були складені, співіснують і доповнюють одне одного різноманітні етикети: у родинних стосунках, у публічних акціях, «придворні етикети», «етикети візитів», «етикет обслуговування», «етикет залицяння», «етикет заручень» тощо.

Представники лінгвістики розглядають етикет як компонент спілкування, який регулює його ефективність. Водночас педалюються саме розмовні контексти, тобто правила узагальнених або конкретизованих звернень, привітань, каламбурів, речових «штампів», компліменти, дозовані обговорення присутніх, культурна мова тощо. Звісно, що цей підхід є важливим і, безумовно, суттєвим, але він також фокусує увагу на одному елементі із комплексу складових етикету як інституту, саме на розмові, лексиці, діалогу; за межами — міміка, інтонації, тіло, рухи, одяг, пластика, простір, прикраси, їжа, застілля, обійми, рукостискання, цілування, подарунки тощо.

Культурологічний погляд спирається на необхідність комплексного розуміння призначення і сутності етикету й саме з такого ракурсу висвітлює різноманітність його функцій, напрямки його змін і перспективи, у тому числі ризики й небезпеки трансформацій у глобалізованому світі. Зокрема, важливим і концептуально перспективним виявляється проблематика моральної сутності етикетних систем як практик встановлення консенсусних, конвенційних відносин та, одночасно, «рецептів» дистанціонування, права та умов відмови від небажаного спілкування. Значення етикету виявляється в тому, що з його допомогою можливо виявити визнання самоцінної значущості людини, з якою контактуєш, виявлення до неї поваги, що формує простір єднання й розуміння, тобто першою за значенням виявляється саме об'єднавча, інтегрувальна функція.

Але етикет також дозволяє ранжувати людей за статтю, віком, статками, станом у державі, у певному соціальному, культурному колі, тобто він також виконує функцію сегрегації. Досить парадоксальним іноді в суспільстві виявляється факт того, що дуже позитивне культурне явище — етикет — може також бути засобом дискримінації і навіть репресивного тиску на людину, яка не знає деяких специфікованих правил пристойної поведінки, вихованих, вишуканих манер тощо. В етикетних системах багато інших функцій відповідно до різних

груп, спільнот, класів, але різноманітність етикетних форм має однакове змістовне навантаження — визнання і підтримка значущості людини, з якою спілкується за допомогою ввічливості, поважності, довірливості. Звісно, у процесі історичного розвитку ці функції змінювались. Тому трансформувались і смисл, і мета, і форми етикетних комплексів.

Історія розвитку етикету — це історія суспільства, культури, цивілізацій. Відомо, що вже в стародавніх, первинних культурах існували певні шаблони поведінки, які мають вигляд етикетних вимог. Ланкою, що пов'язує етикет з первісною культурою, вважається ритуал, або стандартизована поведінка, яка спирається на давні традиції. Етикет також має певну схожість із табу (первісні забобони), які поділяли людей на різні вікові, статеві й інші групи і, відповідно, регламентували певні види поведінки. Значущість різних спільнот була пов'язана з функціями, які вони виконували. Тіснішим, вважається, був зв'язок етикету та звичаїв, норм і правил звичаєвого права, які узгоджуються з урахуванням віку, досвіду, статуту, авторитету; з таких форм шанування поступово зростають три важливіші явища ритуальної культури: релігійні культи, світські суспільні ритуали та етикет. Релігійний культ виконує функцію спілкування з відчуженою людською сутністю (богом, духом); світські суспільні ритуали використовуються для вираження значущості різних соціальних явищ, етикет забезпечує контакти між людьми на засадах того, яку значущість вони надають один одному в міжособистісних стосунках та у спілкуванні з представниками різних кланів, станів та класів.

Необхідно також додати, що складні історичні процеси соціальної диференціації радикальним чином вплинули на практики спілкування в суспільствах різного рівня розвитку, специфікації культурних систем і загального стану цивілізації. Історики й етнографи описали багато прикладів дуже складних, навіть чудернацьких етикетних правил і церемоніалів у східних культурах, у станових суспільствах європейського середньовіччя, у аристократичному середовищі багатьох недемократичних держав і навіть етикетні вимоги щодо спілкування представників «вищих» класів у демократичних країнах.

Радянський дослідник К. Стошкус вважає, що в історії етикету

«найбільшого розвитку досягнув придворний етикет. Він виробив культуру поведінки, яка стала зразком для всіх панівних прошарків

суспільства. Етикет настільки регламентував дії придворних, набув такого складного характеру, що з'явилися знавці етикету — церемоніальмайстри, з'явилися посібники з етикету й церемоній, і навчання етикету стало основною частиною виховання знатної людини — аристократа. Вихованість, культурність і аристократизм ототожнювалися з хорошими манерами, чемністю, умінням поводитися в суспільстві. Іншим чином, засвоєння етикету стало ще однією зразковою ознакою аристократа, світської людини, як би уособлюючи його високе походження, благородність, освіченість і протиставляючи його грубій, вульгарній, темній простій людині» (Скоштус, 1988, с. 246).

Запропонована цитата була автором використана для того, щоб виразніше визначити сегрегаційну функцію етикету, яка, дійсно, є дуже важливою у вивченні цивілізаційної ролі етикету в історії культури.

Варто зазначити, що культурна, цивілізаційна роль етикету в розвитку глобального суспільства не підлягає ніяким сумнівам. У різні історичні епохи він, як форма культури, з більшим ефектом виконував різні функції, зокрема політико-правові як засіб присвоєння суспільних рангів; стимулював розмежування суспільних верств; впливав на підтримку соціальних і культурних ієрархій. В умовах ускладнення суспільних відносин більш складними ставали функції, види, смисл і ролі етикету. Етикет не просто ускладнюється, він естетизується, спонукає розвиток мистецтва одягу, житла, поезії, живопису, танців. Особливо це було характерним для Західної Європи в епоху, яка породила культуру бароко, коли все життя аристократичної верстви набуло вигляд етикетно-театральної вистави.

Банальним, але необхідним для визначення функціональної специфіки етикету є твердження про ненасильницьку, або миротворчу, тобто конвенціональну сутність етикету й у цій якості про найважливішу роль у історії міжлюдських стосунків. Змістовне розуміння сутності й особливостей розвитку етикету як культурної практики, як фактору, який супроводжує швидку, якісну модернізацію широкого обсягу суспільних перетворень, у тому числі тотальної демократизації, лібералізації, загострює питання про майбутню долю етикету, його нові види й прояви, його раціональні, доцільні, добродійні впливи на публічну сферу суспільного життя, на повсякденний світ, у якому виховуються діти й народжуються нові культурні практики.

У давнині примітивні норми етикету спиралися на буденний досвід співжиття. Дійсно, буденна свідомість у всі часи має у своєму арсеналі важливу й мудру орієнтацію на те, що використання ненасильницьких засобів у індивідуальних, групових та родових стратегіях самозбереження й розвитку має переважати насильницькі форми. Наприклад, у всіх культурах прохання краще і навіть ефективніше від наказу, тобто первинні форми етикету, який був проявом групового консенсусу, виникли як суто людське, тобто — культурне надбання задля забезпечення ненасильницьких комунікацій і внутрішньогрупової згуртованості.

У подальшій історії суспільства, культури комплекси етикетних правил ускладнюються, раціоналізуються (наслідком чого стають санкції за порушення); відповідно до ускладнення соціальних відносин складаються різні системи етикету з різними формами організованості: від повної відсутності в умовах дії природної, ненавмисної моралі до строгої детальності й організованості в деяких типах традиційного, релігійного або аристократичного етикету. Звісно, форми спілкування дуже різняться в стосунках груп і осіб, які представляють різні соціальні групи, економічні класи, гендерні й вікові кластери, культурні й субкультурні спільноти. Можливо, однією із найсуперечливіших проблем розвитку етикету, а також об'єктів вивчення є регламенти спілкування в субкультурних, криміногенних або кримінальних спільнотах і самоорганізаціях.

Багатоманіття різних етикетних комплексів, їхня функціональна специфіка, історичні форми й проблеми модернізації в глобалізованому світі, доля етикету в постсучасному культурному просторі, «капіталізація», тобто ціна етикетної грамотності за складних перемовин повинні бути об'єктом і наукових досліджень, і фактом свідомого використання в комунікаціях різного рівня. І це не тільки норми офіціозу, у чисто людському вимірі важливо цінити цільовий ефект етичної, етикетної поведінки як фактор культурного впливу на середовище, важливості в плані реконструювання спілкування в соціально доцільному напрямку.

Як факт величезної значущості, цінності й навіть ціни етикету в сучасних комунікаціях найвищого рівня, означеного буквально в грошах, можна навести приклад перемовин між представниками російських та саудівських нафтових концернів стосовно фіксованих розмірів видобутку нафти й, відповідно, зниження або підвищення ціни на неї. Достатньо гостре протистояння між ними мало

шанси на взаємовигідне вирішення, але не сталося як гадалося. Російські керівники порушили етикет перемовин, майже всі коментарі цієї події звернули увагу на грубу, навіть брутальну поведінку членів російської групи. Нестриманість, зухвалість настільки образила представників ОПЕК, що подальші перемовини стали неможливими. Саудівські керівники зменшили ціну на нафту. Росія втратила мільярди доларів. Це — «ціна» вихованості, ввічливості, стриманості, тобто ціна етикету. Будь-яка домовленість, будь-яка конвенція передбачає етикетні норми, надає їм значущості, своєрідним чином їх освячуючи.

Важливим завданням для наукового розгляду є визначення ролі етикету як культурного надбання в переживанні сучасних психологічних та інформаційних перенавантажень людей в умовах ризиків та небезпек співіснування. Залучення до власне культурологічної аналітики питань ролі й долі етикету формує засади для визначення ще однієї, дуже важливої функції етикету після наданої характеристики об'єднувальної та сегрегаційної. Це — функція захисна. Вона полягає в тому, що в умовах зростання індивідуалізації, як складової процесів глобального інформаційного тиску, сучасна людина надає класичним формам етикету нових завдань, і це потребує нових форм етикету в контексті захисту своєї автономності й особистісного суверенітету.

Отже, аналітичний інтерес до проблематики регулятивних конвенціональних комплексів, найважливішим «інструментом» якого виступає етикет, орієнтує на вивчення особливостей відносин між особистістю і групою, спільнотою, колективом тощо. Культурологія, соціологія, соціальна філософія, соціальна психологія, психологія груп у останні десятиліття накопичила величезну інформацію про ці відносини. Основна ідея полягає в тому, що людина, особистість не живе в суспільстві, вона живе й живиться спілкуваннями в локальному середовищі, у безпосередньому оточенні інших учасників, з якими складаються різні, дуже багаті на відтінки стосунки: від сердечної дружби до конфліктного суперництва. Перебування в групі вимагає від індивіда виконання певних групових правил, і це часто породжує додаткові емоціональні, психологічні навантаження. Твердження про колектив як «природне середовище існування» потребує цілої низки серйозних уточнень, а психологічні перенавантаження є очевидними й безумовними. Вони фіксуються практично всіма спостерігачами.

Варто зазначити, що саме тому в наші часи з'являються нові види етикетних правил, алгоритмів

поведінки. Вони дуже різняться від традиційних, коли, наприклад, уважалося непристойним заводити розмову, звертатися з проханням до незнайомих людей без попередніх «представлень», «рекомендацій». Зараз у майже всіх культурних системах це стало можливим і нормальним. Але така «свобода» налагоджувати стосунки породжує потребу в психологічному захисті від небажаних надлишкових зв'язків, розмов, спілкування. Завжди в людей є потреба бути наодинці з собою. Засобом пом'якшення тиску на особистість будь-якою (незнайомою, малознайомою, випадковою) людиною або групою є етикетні норми, правила, вимоги, тобто етикет у сучасних умовах — це винайдена людством соціально доцільна форма амортизації протиріч у системі «людина — суспільство».

Як система історично, етнічно, соціокультурно визначених норм і правил поведінки, спілкування етикет виконує у суспільстві дуже важливу роль. Основні особливості цієї ролі полягають, по-перше, у допомозі розвитку нормальних міжособистісних контактів у соціально-доцільній формі. Під соціальною доцільністю етикетних «механізмів» варто розуміти їхнє призначення долати конфліктність шляхом винаходу й застосування найбільш необразливих і безпечних для особистості форм спілкування. Саме захисна функція створила смислову й формальну конструкцію діалогу: «Як справи, старий? — Нормально!». І вільно розійшлися.

По-друге, виконання етикетних приписів у той чи інший спосіб «маскує» індивідуальну психологічну або інтелектуальну специфіку особистості, певною мірою завжди «нівелює» людину, урівнює її з іншими особами. З одного боку, етикет нейтралізує або мінімізує суспільні або групові вимоги до людини бути саме такою як усі інші; з іншого — дозволяє людині зберегти свої індивідуальні гідність або вади від групового (колективного) викривання і надзору. «Ховаючись» за безособовими, стандартизованими формами поведінки: привітання, звертання, побажання, вигуки, мовні штампи — людина за допомогою етикету створює «захисні шари» між собою та іншими особами, за якими вона може сховати свою унікальність, індивідуальність та автономність, тобто сучасна форма етикету допомагає людині бути вільною від зовнішніх посягань. Це — дія маскуючої функції етикету. Вона часто ототожнюється з ліцемерством, але ця негативна оцінка не враховує саме того факту, що соціальне життя людини завжди в більшій чи меншій мірі супроводжується необхідністю примирення індивідуальних та групових вимог до особистості, але

ж внутрішній, суб'єктивний світ людини, безумовно, потребує захисту й самозахисту від тотального тиску соціальних групових стандартів.

По-третє, варто виявити ще одну важливу функцію етикету в сучасних нормах поведінки й спілкування. Навантаження сучасного інформаційного оточення на психологічний, емоційний стан індивідів викриваються в різних формах реакції на додаткові, надлишкові впливи інших людей. Саме емоційні реакції є стимулами ризиків непорозумінь. Етикетна вихованість допомагає суб'єкту стримувати свої емоційні реакції, «тримати паузу», як кажуть педагоги майстерності акторів. Саме таким чином відбувається безобразливе перебування людини у будь-якій ситуації і безпечний вихід із неї.

Етикет є «мирним» засобом вирішення суперечок між індивідуальним і соціальним (груповим, колективним, родинним тощо) світами. У цьому випадку мова не йде про особливо витончені форми етикету: аристократичного, релігійного, обрядових, дипломатичного тощо. У різних суспільних, культурних системах існували крайнощі в застосуванні етикету, причому історія має приклади, коли етикет настільки ритуалізується, роздрібнюється, що починає регламентувати практично всю соціальну й повсякденну поведінку людини. У такому випадку фактично не залишається місця для етикетної творчості. Однак, варто зауважити, що ці випадки все ж таки є тільки крайнощами.

Сучасні культурні практики спілкування у різних сферах суспільного життя, проблеми їхнього оновлення та перетворення, очевидно, визначаються базовими трендами трансформації глобального світу, інформатизацією та бурхливо зростаючою залежністю людства від наступу віртуальної реальності. Найважливіші особливості сучасних і постсучасних змін формують засади для передбачення, а можливо, і визначення таких основних тенденцій.

По-перше, варто наголосити, що загалом історія культурного розвитку людства демонструє певні прогресивні зміни в системі культурних практик, у тому числі практик конвенціонування. Але ці процеси не можна назвати ні швидкісними, ні радикальними. Сучасна ситуація є принципово новою. Різкі, масштабні, технологічні, культурні, моральні трансформації створюють для інституту етикету умови вивільнення особистісного підприємництва у винахідливості, застосуванні, розповсюдженні та модернізації навіть не традиційних (реліктових), але все ж таки застарілих етикетних комплексів. Дуже цікавою стає доля етикету в умовах глобалізації, безмежних можливостей пізна-

вати світ і етикетні приписи у будь-якій країні, у будь-якій культурі.

Поступово стає помітним, як під впливом інформатизації рідкісні, оригінальні етикети втрачають свою ексклюзивність, масове переміщення великих груп людей, їхнє змішування створюють нові вимоги до прийняття або відторгнення традиційних етикетів. Ці процеси іноді викликають спротив культурних меншин і навіть конфлікти. Це — важливий і правильний висновок, але потребує і деяких уточнень. Наприклад, не можна не враховувати того, що в деяких культурах саме більшість потерпає від «культурної своєрідності» традиційних етикетів. До речі, зараз важко сподіватися, що ісламські традиції колись погодяться на надання жінкам усіх прав і свобод, які є у чоловіків, які є у жінок європейського культурного світу, відмовляться від зверхнього ставлення до «гяурів», невірних, від традицій специфічного відношення до шлюбу, гігієни, алкоголю, сексуальності, регуляції народжуваності, інших особливостей культурних практик цього світу. Звісно, такі норми, глибоко вкорінені в традиційну культуру з визначальним впливом релігійних законів, майже не модернізуються, але й вони піддаються деяким змінам.

По-друге, породжені інформаційною «хвилею» процеси уніфікації цілком очевидно спираються на глобальні процеси поширення цінностей і зразків демократичного устрою майже всіх країн світу. Навіть у найбільш консервативних політичних режимах цінності демократії мають безумовну привабливість. Цей фактор впливає на зростання потреби в перегляді традиційних етикетів, модернізації комунікаційного простору, етикетних вимог, які будуються на загальноприйнятних, найбільш зрозумілих приписах, що тихенько просочуються в підсвідомі аннали глобального розуму та поступово витісняють детальні, примхливі, химерні етикети малих або нерозвинутих спільнот. Демократизація ще не має міцності уніфікувати культові етикети деяких релігійних, або реліктових, культурних систем спілкування, але її наступ продовжується. Багато прикладів тому, як різні, дуже жорсткі, традиційні етикети емігрантів зі сходу мімікують, особливо в молодіжних середовищах, змінюються в напрямку демократизації, уніфікації, послаблення, свободи від заборон і покарань.

По-третє, трансформації етикетів у якості конвенціональних культурних практик відбуваються у декількох напрямках та швидко поширюються, тому що діє привабливість загального усвідомлення безпеки та прийнятності для всіх (економічних,

культурних, вікових, гендерних, субкультурних страт і кластерів) однакових приписів із широкими можливостями їхніх «місцевих» модифікацій. Поширення інтенсивного переміщення значних мас людей за трудовими, дозвілєвими, туристичними, мігрантськими потребами висвітлює привабливість доступності та легкості засвоєння загальновідомих, найважливіших, фундаментальних «формул» спілкування, розповсюдження глобальних (європейських) мов як чинників порозуміння, коли кожна людина може досить легко засвоїти прості обов'язкові прийоми соціально-доцільного спілкування, тобто становлення нової глобальної культури етикету, як передбачення і як можливість спирається на природність і простоту виконання етикетних приписів.

Розмірковуючи над прикладами природи етикету, легко визнати цей історичний культурний феномен соціальним інститутом, але, здається, що в тому як він формується, наслідуються, змінюється і «керує» суспільством не вистачає цілком визначених інституціональних ознак. Так, наголосимо, що етикет володіє властивістю спиратися на «раціональні норми та встановлення» (за М. Вебером, який чітко визначив ознаки соціального інституту), для дотримання яких є особливі механізми примушування до виконання або покарання за невиконання. В Етикеті, наприклад, покаранням є відмова від спілкування з порушником, його специфічна ізоляція, навіть — бойкот. Є також фактор об'єктивної включеності людини у сферу такого соціокультурного середовища, яке керується конкретним типом етикетних приписів. І хоча відсутнім є фактор упорядкованості внутрішньої структури, а функцію контролю забезпечує групова або суспільна думка, можна віднести етикет до інституціональної системи будь-якого, у тому числі глобального, суспільства. Хоча, варто зауважити, що масштаб організованості в різних етикетних системах є дуже різним: від повної відсутності в умовах дії ненавмисної моралі до строгої детальності та організованості в деяких видах традиційного або релігійного, чи придворного етикету.

У якості інституту для етикету, навіть у його спрощеному доступному й демократичному вигляді, інформаційна хвиля, можливості мережевого спілкування, починається нова «історія». Можливо, будуть складені нові правила культурної поведінки, можливо, будь-яким чином трансформуються наявні, на що перспективи мають цінності ввічливості, поваги, порядності, чемності, чесності, грамотності, інтелігентності, компліментарності, лю-

бові й відданості? Зараз, здається, у цьому просторі багато негараздів, особливо у сфері неформального спілкування. Здається дуже актуальним і цікавим має бути дослідження в мережевому просторі мовної, візуальної, діалогової реальності спілкування.

Висновки. Перспективні інноваційні дослідження онтологічної специфіки як культурних практик загалом, так і конвенціональних практик у формі етикетних комплексів зокрема, а також наукове осмислення їхнього значення та функцій у просторі спілкування варто пов'язувати з активним використанням методології транскультуралізму. Саме ця методологія спрямовує на критичне осмислення та ідентифікацію генетичних витоків усталених універсальних норм спілкування та реальних можливостей новітніх культурних практик конвенціоналізації, зокрема етикету, транскультурна природа якого під впливом інформаційної хвилі (виникнення мережевого простору спілкування) трансформується з певними суперечливими наслідками.

Етикет — це історично доцільний, розвинутий, конститутивний культурний феномен, елемент системи конвенціональних практик з важливими соціальними функціями, якими є інтеграційна, сегрегацій, регламентацій та регулювання, захисна, маскування, стримуюча, психотерапевтична, естетична, розважальна. Етикетні комплекси історично пов'язані з табу, ритуалами, звичаями, традиційними нормами моралі й поведінки та трансформуються відповідно до глобальних соціокультурних перетворень.

Суспільству потрібна активізація конвенціональних практик шляхом доцільної інтелектуальної модернізації у напрямку оновлення, наповнення новими соціальними смислами специфічних атрибутивних культурних феноменів суспільного життя, у тому числі етикетних систем, дослідження яких формує інформаційний ресурс визначення наслідків соціальних збуджень у просторі новітніх культурних постмодерних абсурдів.

Гуманістична ненасильницька, конвенціональна потенція етикету недостатньо усвідомлена, часто сприймається як аналог відсталого, несучасного, немодного, застарілого, не потрібного в житті, навіть кумедного. Тому етикет як свідомо практика в соціалізації різних верств і груп населення використовується недостатньо. Наслідки прискореної стихійної модернізації, ризики й навіть небезпеки розповсюдження так званих «нових» норм спілкування потребують уваги й освітан, і науковців, і соціальних технологів.

Література:

- Байбурин, А. К. (1988). Об этнографическом изучении этикета. *Этикет народов Передней Азии*. Отв. ред. А. К. Байбурин, А. М. Решетов. Москва: Наука.
- Габермас, Ю. (2006). *Залучення іншого. Студії з політичної теорії*. Б. Поляруш (Ред.). Пер. з нім. А. Дахнія. Львів: Астролябія. С.186–219.
- Иконникова, С. Н., & Большаков, В. П. (ред.). (2008). *Теория культуры*. СПб.: Изд. дом «Питер». 582 с.
- Скокова, Л. (2018). *Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри*. Київ: Інститут соціології НАН України. 334 с.
- Стейнерт, А. М. (2017). *Все про этикет*. Москва: АСТ. 192 с.
- Стошкус, К. (1988). Этикет в развитии общества. *Этическая мысль: Науч.-публиц. чтения*. А. А. Гусейнов (отв. ред.). Москва: Мысль. С. 240–257.
- Танчер, В. (2019). Колізія культурних ідентичностей у полікультурному суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис*. К.: Інститут соціології НАН України. № 4. С.106–118. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2019.04.106>
- Эйзенштадт, Ш. (1999). *Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций*. С. Ерасов (ред.). Пер. с англ. А. В. Гордона. Москва: Аспект-Пресс. 416 с.
- Lewis, J. (2005). *Language wars: Role of media and culture in global terror and political violence*. London: Pluto Press. 296 p.

References:

- Bayburin, A. K. (1988). Ob etnograficheskom izuchenii etiketa. *Etiket narodov Maloy Azii* [About ethnographic study of etiquette. *Etiquette of the peoples of Western Asia*]. A. K. Bayburin, & A. M. Reshetov (eds). Moscow: Nauka. (In Russian)
- Eisenstadt, S. N. (1999). *Revolutsja i preobrazovanije obschestv. Sravnitel'noje izuchenije tsivilizatsiji* [Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations]. S. Yerasov (Ed.). Trans. from English by A. V. Gordon. Moscow: Aspekt-Press. 416 p. (In Russian)
- Habermas, J. (2006). *Zaluchennia inshogo. Studii z politychnoi teorii* [Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie]. B. Poliarush (ed.). Trans. from German by A. Dakhniia. Lviv: Astrolyabiya. P.186-219. (In Ukrainian)
- Ikonnikova, S. N., & Bol'shakov, V. P. (eds). (2008). *Teorija kultury* [Theory of culture]. SPb.: Izd. dom "Pitjer". 582 p. (In Russian)
- Lewis, J. (2005). *Language wars: Role of media and culture in global terror and political violence*. London: Pluto Press. 296 p.
- Skokova, L. (2018). *Kulturni praktyky v suchasnomu suslisnvi: teoretychni pidchody ta empyrychni vymiry* [Cultural practices in modern society: theoretical approaches and empirical dimensions]. Kyiv: Instytut sociologiji NAN Ukrainy. 334 p. (In Ukrainian)
- Steynert, A. M. (2017). *Vse pro etiket* [All about etiquette]. Moscow: AST. 192 p. (In Russian)
- Stoshkus, K. (1988). *Etiket v razvitii obschestva* [Etiquette through the development of society]. *Eticheskya mysl: Nauchn.-publicyst. chteniya*. A. Guseinnov (ed.). Moscow: Mysl. P. 240–257. (In Russian)
- Tancher, V. (2019). Koliziya kulturnykh identychnostej u polikulturnomu suspilstvi [Collision of cultural identities in a multicultural society]. *Sociologija: teorija, metody, marketing: Naukovo-teoretychnyj chasopys* [Sociology: theory, methods, marketing: scientific-theoretical magazine]. Kyiv: Instytut sociologii NAN Ukrainy. No 4. P.106–118. (In Ukrainian) DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2019.04.106>

Судакова Валентина Николаевна

Конвенциональные ресурсы и постмодерные трансформации культурных практик общения и этикета

Аннотация. Статья посвящена исследованию интегративного потенциала культурных практик согласования в условиях глобальных социальных изменений. Осуществлен анализ смысла понятий «практика», «культурная практика», «конвенция», сущности и роли конвенций в организации и сохранении общественных и культурных порядков. Проведена идентификация генетических источников устойчивых универсальных взаимодействий, реальных возможностей культурных практик общения и определяется важность исследования конвенционального ресурса этикетных комплексов. Автор определяет и характеризует транскультурную природу, сущность и особенности этикета как конститутивного элемента комплекса конвенциональных практик, описывает его основные функции, которые обуславливают общественную важность и значимость этикета в пространстве культуры общения. Определяется историческая связь этикетных конструкций с табу, ритуалами, обычаями, общекультурными (традиционными) нормами поведения, которые, в условиях противоречий культурной глобализации, масштабного влияния информатизации и распространения сетевых коммуникаций, трансформируются, приобретают новые формы с различными культурными и социальными последствиями.

Ключевые слова: культурная практика, конвенция, конвенциональные практики, общение, этикет, коммуникация, транскультурализм, культурная глобализация.

Valentyna Sudakova

Conventional resources and postmodern transformations of the cultural practices of communication and etiquette

Abstract. The article researches the integrative potential of the cultural practices of conventions under conditions of the global social transformations. It has analyzed the concepts of practice, cultural practice, convention, and essential characteristics of the role of conventions in organizing and supporting cultural and social orders. This study identifies the genetic sources of the sustainable general interactions and the real opportunities of the cultural practices of communication in order to define the conventional resource of the etiquette complexes. It investigates the etiquette and its peculiarities as the transcultural phenomena and describes its basic functions which determine the social significance of the etiquette in the space of cultural communications. The author emphasizes the importance of researching the historical connections of the contemporary etiquette models with the traditional norms of human behavior, such as taboo, rituals, customs, which stipulate the controversial cultural and social consequences under conditions of cultural globalization, large-scale influence of information revolution, and the spread of network communications.

Keywords: cultural practice, convention, conventional practices, communication, etiquette, transculturalism, cultural globalization.